

Статистика якості вищої освіти в Україні: до постановки проблеми

У статті розглянуто проблему статистичного оцінювання якості освіти, зокрема якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості підготовки їхніх випускників, у зв'язку з необхідністю впровадження в практику відповідних положень нового Закону України "Про вищу освіту". Обґрунтовано необхідність оцінювання якості вищої освіти в Україні із застосуванням базових статистичних підходів та методів, використовуваних в управлінні якістю товарів і послуг.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, вища освіта, якість, якість вищої освіти, стандарт, критерій, Закон України "Про вищу освіту", оцінювання.

Поняття "якість" є надскладною філософською категорією. "Якість є суттєвою визначеністю предмета, через яку він є таким, а не іншим предметом та відрізняється від інших предметів... Якість не може бути зведеною до кількості... Кожний предмет являє собою єдність певної якості та кількості... Ці характеристики змінні і рухомі. Але їх змінність обмежена певними межами, при порушенні яких кількісні зміни призводять до якісних... У свою чергу, зміна якості предмета призводить до змін його кількісних характеристик і меж" [1]. Таку довгу цитату на початку статті наведено з метою підкреслити важливість точності поняття якості вищої освіти, без чого неможливо об'єктивно вирішити проблему її оцінювання. Оскільки визначення "якості вищої освіти" та "якості освітньої діяльності", наведені у новому Законі України "Про вищу освіту" [2], практично не враховують вимоги до поняття якості як його розуміє філософія. Базовими поняттями у цих визначеннях є "рівень" та "стандарт" вищої освіти, що передбачає необхідність створення критеріїв для визначення якості вищої освіти. При цьому слід також брати до уваги суб'єктивність будь-якого критерію, а також взаємозв'язок між розвитком науки, практики та освіти. Вказане ще більше ускладнює застосування критеріїв для визначення якості вищої освіти в зв'язку з тим, що згаданий розвиток вимагає постійного їх оновлення. Коли ж настає момент для такого оновлення, досить важко визначити.

Узагальнюючи наведене, можна дійти висновку, що для обґрунтованого оцінювання якості вищої освіти доцільно застосувати базові статистичні підходи та методи, що використовуються в управлінні якістю товарів і послуг. Потреба у вирішенні пов'язаних з цим питань обумовила актуальність дослідження, основні результати якого викладено в цій статті.

Питанням якості освіти та її визначенню останнім часом приділяється багато уваги з боку вчених, урядових та неурядових організацій [3–7]. Але авторами публікації вони розглядаються у суто теоретичному аспекті. Пропозиції наводяться за принципом "ось так зробити було б непогано" без належного обґрунтування можливостей реалізації цих пропозицій в умовах сучасного стану системи вищої освіти України. Відсутні як публікації аналітичного змісту, так і розгляд шляхів вирішення проблем розроблення статистики якості освіти, без якої неможливі впровадження та відстеження реалізації заходів щодо забезпечення якості вищої освіти.

Як відомо, управління будь-яким видом діяльності будується на відповідному статистичному забезпеченні. Управління якістю вищої освіти вимагає визначення поняття та оцінювання рівня якості вищої освіти, формування системи показників, які мають характеризувати чинники, що обумовлюють цей рівень, визначення джерел інформації для розрахунку вказаних показників, вибору методів аналізу закономірностей формування рівня та тенденцій якості вищої освіти. Отримана за результатами аналізу статистична інформація складатиме базу для прийняття рішень щодо внесення відповідних змін до процесу підготовки фахівців у вищих навчальних закладах з метою доведення рівня якості їх освіти до рівня, визначеного критеріями. В свою чергу, ознайомлення з цією інформацією споживачів – працевлаштувачів сприятиме формуванню в них обґрунтованого погляду на вимоги щодо знань, вмінь та навичок майбутніх працівників. Враховуючи відсутність в Україні фундаментальних праць і розробок з оцінювання якості вищої освіти, забезпечення якої становить одне з основних завдань реалізації положень Закону України "Про вищу освіту", та складність вирішення питань, пов'язаних із розробленням

методології статистики якості вищої освіти, в статті пропонується виклад основних її засад у формі постановки проблеми.

Вихідним пунктом оцінювання якості вищої освіти є розгляд системи вищої освіти як ланки ринкової економіки. Такий підхід дозволяє розглядати систему вищої освіти на засадах аналізу кон'юнктури ринку, враховуючи при цьому особливості вищих навчальних закладів з погляду на "виробництво" специфічного "товару" – фахівців з вищою освітою – шляхом надання їм послуг з навчання. Таким чином, за вихідну тезу можна прийняти загальне визначення якості товару чи послуги: "Якість товару чи послуги – це їх придатність до використання. Ця придатність включає як розробку продукту, так і відповідність цій розробці. Під якістю розробки мається на увазі відповідність властивостей, що визначають, якими саме повинні бути товар чи послуга і яке вони мають призначення. Якість відповідності передбачає узгодженість із певними специфікаціями, закладеними в розробці самого продукту" [8].

Як можна бачити, зміст наведеного визначення загалом збігається з визначенням якості, наведеним у Законі України "Про вищу освіту". В ньому, зокрема, якість вищої освіти розглядається як "рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетенцій, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти" [9], що відповідає поняттю "відповідність компетенції". В свою чергу, визначення якості освітньої діяльності як "рівня організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, який відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань" [10] дуже подібне до "якості розробки".

Зрозуміло, що безпосереднє застосування статистичних методів оцінювання якості товарів та послуг до оцінювання якості освіти фахівців є неможливим через низку таких основних причин:

- 1) відмінності (варіація) у поглядах працедавців (ринок праці) щодо необхідних фахівцям знань і умінь для роботи на відповідній посаді;
- 2) відмінності (варіація) умов праці на однакових посадах у різних установах та підприємствах;
- 3) зміни в часі щодо знань і умінь фахівців, обумовлені розвитком науки, техніки, технологій та організації праці.

Вказане мають враховувати як "виробники" фахівців у процесі їх навчання, так і їх споживачі – працедавці. Останні, зокрема, приймаючи на роботу випускників вузів, мають, з одного боку, враховувати, що такого фахівця, який їм потрібен на конкретну посаду, вуз підготувати не в змозі, оскільки діяльність вузу – це масове, а не індивідуальне "виробництво". З іншого боку, працедавець має враховувати здатність кандидата на посаду вчитися з метою врахування змін і вимог до його

праці в майбутньому. При цьому важливо, щоб працедавець це розумів, створюючи працівнику умови для такого навчання (підвищення кваліфікації). В сучасній економіці, яку тепер називають "економікою знань", саме безпосередньо знання (а не будь-які інші фактори виробництва) прискореними темпами змінює обличчя сучасного світу. Термін "економіка знань" (або "економіка, що базується на знаннях") запропонував Фріц Махлуп у 1962 р., розуміючи під ним лише сектор економіки. Зараз цей термін використовується для визначення типу економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом їх зростання.

Для оцінювання підготовленості країни для переходу до економіки знань Всесвітнім банком запропоновано розрахунок Індексу економіки знань (ІЕЗ), для обчислення якого використовуються індекси економічного стимулювання та інституційного режиму, освіти та людського капіталу, інноваційної системи, інформаційних та телекомунікаційних технологій [11]. Традиційно система освіти розглядалася як необхідна умова отримання систематизованих знань, навичок та умінь, підготовки людини до життя та праці. В теперішній час розвиток світової економіки визначається знаннями у формі ідей та технологій. У переважній більшості країн це змусило освітні організації та органи управління освітою переглянути політику в бік створення умов для якісної безперервної освіти. Освіта є важливим компонентом єдиної системи відтворення знань, що охоплює всі рівні та сфери людської життєдіяльності. Інституційними структурами економіки, основаної на знаннях, є освітній комплекс, державні органи, що регламентують його діяльність, і різні міжнародні організації – Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд, ЮНЕСКО, що розробляють основні напрямки модернізації освіти та фінансують їх, координують діяльність освітніх організацій на глобальному рівні [12].

Таким чином, оцінювання якості вищої освіти має базуватися на двох засадах:

- 1) гармонізація національної освітньої системи України та освітніх систем європейських країн з метою подальшого входження України в європейський освітній простір;
- 2) поширення інформації щодо програм і напрямків навчання у вищих навчальних закладах у взаємозв'язку із пропозицією на ринку праці, що має забезпечити обґрунтоване формування попиту на освіту відповідного рівня та напрямку з боку абітурієнтів та на випускників вищих навчальних закладів з боку працедавців.

Слід зауважити, що суттєві відмінності у функціонуванні певних сегментів ринку праці фахівців з вищою освітою обумовлюють відмінності окремих складових статистики якості вищої

освіти. У зв'язку з цим у дослідженні розглянуто шляхи вирішення питань, пов'язаних з побудовою статистики якості вищої освіти, лише стосовно процесу та результатів освітньої діяльності з підготовки фахівців за освітнім напрямком 0305 “Економіка та підприємництво”.

Узагальнюючи визначення якості як “придатності товару чи послуги до використання”, розглядаючи фахівця з вищою освітою як товар на ринку праці та враховуючи висловлені вище зауваження щодо специфіки кон'юнктури ринку вказаного товару, засади оцінювання якості розробки та якості відповідності слід розглядати у взаємозв'язку. При цьому, враховуючи значно більший досвід функціонування системи вищої освіти провідних економічно розвинених країн світу в ринкових умовах у порівнянні з Україною, критерієм для оцінювання вказаної якості може бути визначено структуру освітніх систем та зміст знань, які здобувають студенти у вищих навчальних закладах цих країн. Про обґрунтованість вибору подібного критерію свідчить такий факт: якщо в Україні, за оцінками Інституту стратегічних досліджень, частка осіб з вищою освітою нижче, ніж у таких країнах як США, Канада, Австралія, Японія, Нова Зеландія, то рівень безробіття відзначається протилежною тенденцією – в Україні їх частка у складі безробітних у 4–5 разів вище, ніж у перелічених країнах. Тобто якість у вищій освіті в цих країнах є, а в Україні її немає.

Принциповою відмінністю між системами вищої освіти України та інших країн світу, яка вимагає якнайшвидшої ліквідації, є те, що в західних університетах студента під час навчання “навчають вчитися”: самостійно вчитися все життя для набуття і опанування нових, саме фахових знань. Про це знають працевластці, залюбки беручи на роботу насамперед випускників вищих навчальних закладів, які далі вчитимуться самі і своїми здобутками нового ділитимуться з фірмою або установою, де вони працюють, створюючи умови для розвитку суб'єктів підприємництва.

Можливість для такого навчання існує у вищих навчальних закладах інших країн через те, що вони не ставлять за мету всебічний розвиток студента. Шукаючи вуз для навчання, абітурієнт обирає той, де він набуде найкращих фахових знань і вмінь, що допоможе йому в майбутньому пристосуватися до умов праці, які постійно змінюються, і сформуванню життєвий шлях за власним бажанням. Відповідно до цієї головної вимоги вищі навчальні заклади формують навчальний план. Хоча з боку відповідного міністерства і надходять певні рекомендації щодо структури та змісту навчальних планів, вищі навчальні заклади мають право їх не враховувати, оскільки по завершенні навчання вони видають диплом не “державного зразка”, а диплом певного університету. Університету, ви-

пускники якого – в залежності від того, який університет вони закінчили – користуються, або не користуються, довірою та повагою працевластців. Інша річ, що набір базових дисциплін формувався сторіччями, і виходячи з набутого досвіду вищі навчальні заклади і в XXI сторіччі від нього не відмовляються, модернізуючи його під нові реалії.

Але цей набір суттєво відрізняється від переліку нормативних фахових дисциплін, викладати які зобов'язані всі вузи України. Незважаючи на те, що Україна вже більш ніж 20 років тому задекларувала перехід до ринкової економіки, фахівців до роботи в умовах ринкового господарювання в українських вузах так і не готують. Йдеться не про “Ділову українську мову”, “Соціологію”, “Філософію” чи “Історію України”, і навіть не про “Вищу математику для економістів”, яку жоден з викладачів математики не вміє викладати тому, що таких викладачів в університетах не готують, а про базові фахові економічні дисципліни, опанування яких має підготувати студента як до написання магістерської дипломної наукової роботи, так і до застосування їх на практиці.

Як відомо, метою управління господарською діяльністю є отримання суб'єктом підприємництва кращих фінансових результатів майбутньому, ніж зараз. На досягнення цієї мети і має бути скерована робота управлінців, посади яких мають займати особи з вищою економічною освітою. Розроблення необхідних для досягнення вказаної мети заходів потребує формування відповідної інформації, джерелом якої зазвичай є результати аналізу діяльності суб'єктів підприємництва. Якщо поглянути на навчальні плани підготовки фахівців з економіки, то на перший погляд з цим, буцімто, все гаразд: в планах, для надання студентам потрібних аналітичних знань, передбачено викладання аж чотирьох дисциплін. Це “Аналіз господарської діяльності”, “Фінансовий аналіз”, “Стратегічний аналіз” і “Бухгалтерський облік в управлінні економічним суб'єктом”. Якщо ж додати до цього ще й “Управлінський облік”, метою ведення якого чітко визначено “створення і надання інформації для управління”, то маємо їх п'ять. Кожний – по 4 кредити, і таким чином маємо 20 кредитів.

Але, як часто буває, багато – це не завжди добре. Якщо порівняти навчальні плани вказаних п'яти дисциплін, то виявляється, що вони у більшості дублюють один одного. Не кажучи вже про подібність їхніх назв, відмінність між якими пересічна людина навряд чи зрозуміє. Наприклад, “Фінансовий аналіз”, судячи з його назви, повинен досліджувати щось (що саме, не зрозуміло) за допомогою фінансових методів аналізу, яких, як відомо, не існує. Якщо ні фінансових, ні стратегічних методів аналізу не існує, то які ж методи пропонують застосовувати автори навчальних програм згаданих дисциплін, що мають за мету

створення управлінської інформації? Це методи аналізу, відомі в усьому світі як статистичні методи. Саме під цією назвою вони викладаються в курсі “Прикладна статистика”, навчаючи майбутніх фахівців (зокрема фахівців рівня MBA, у навчальних планах підготовки яких викладання цієї дисципліни також передбачено) грамотному і коректному використанню в управлінні стандартних давно апробованих підходів до аналізу і ефективного управління підприємством.

Таким чином, виходячи також зі стандартів ISO серії 9000, які визначають якість як “ступінь відповідності властивості якого-небудь об’єкта (продукту, послуги, процесу) певним вимогам (нормам, стандартам)” [13], оцінювання якості вищої освіти потребує вибору:

- стандарту (зразка) освітньої діяльності, що становитиме основу побудови вищої освіти в Україні,

- критерію для характеристики ступеня досягнення відповідності цьому стандарту.

Стандартів може бути відібрано декілька в такий спосіб, щоб можна було по чергово, з мінімумом руйнувань системи вищої освіти, що існує в Україні, впроваджувати в ній потрібні зміни. Це дозволить встановити реальні терміни для виконання необхідних дій і по завершенні кожного етапу перебудови оцінити якість досягнутого щодо освітньої діяльності результату. При цьому слід враховувати, що для отримання дійсно якісної освіти має бути забезпечена якість:

- вимог;

- ресурсів (під якими слід розуміти освітні програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічну базу, фінансові ресурси та ін.),

- освітнього процесу (наукова та навчальна діяльність, управління, освітні технології та ін.);

- результатів освітньої діяльності (оцінюються насамперед через кар’єрне зростання випускників).

Говорячи про якість вищої освіти, досить часто мають на меті саме якість освітньої діяльності, а все інше розглядають як необхідні умови для забезпечення цієї якості. Але всі складові якості вищої освіти є достатньо важливими і мають розглядатися спільно. Тим більше, що в залежності від того, хто є кінцевим споживачем результатів освітньої діяльності, цими результатами можна вважати:

- для особистості (студента) – освітні послуги, що надаються вузом;

- для працедавця – випускника вузу.

Не менш складним завданням є оцінювання ступеня відповідності стандарту (або ж ступеня відхилення від стандарту). Таке оцінювання має проводитися за багатьма параметрами. Але при багатомірних порівняннях виникає проблема з визначенням критерію для характеристики отри-

маного результату. Відхилення якого масштабу вважати за таке, щоб зробити висновок про невідповідність стандарту? З виробами, реальними послугами чи процесами це зробити досить легко. Якщо йдеться про освітню діяльність, то визначити прийнятний інтервал відхилення доведеться як для кожного параметра, так і для багатомірної середньої всіх відхилень у цілому. Не кажучи вже про необхідність вибору ваг при побудові такої середньої.

Узагальнюючи викладене, можна навести основні завдання, які має вирішити відповідний напрямок статистики для створення інформаційного забезпечення управління якістю вищої освіти в Україні [14]:

1. Характеристика сучасного стану підготовки фахівців з вищою освітою в Україні.

2. Аналіз чисельності і складу фахівців з вищою освітою, які працюють на території України.

3. Статистична характеристика основних тенденцій зміни рівня та структури освіти населення України.

4. Статистична характеристика відповідності використання фахівців з вищою освітою.

5. Прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою.

6. Формування системи інформаційного забезпечення управління якістю вищої освіти.

7. Оцінювання ресурсних можливостей держави, регіонів та вузів щодо впровадження змін з метою забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Досить часто для оцінювання якості освіти пропонується застосовувати всілякі рейтинги. Про “об’єктивність” таких оцінок свідчить велика їх кількість. Розраховує рейтинги хто завгодно, і тому вони значно різняться. Причина різниці між ними є досить простою: набір показників, який використовується для обчислення таких рейтингів, у більшості випадків формується без урахування необхідності характеристики наведених вище властивостей освітньої діяльності. Крім того, значна кількість параметрів визначається експертним шляхом без визначення відповідних критеріїв. Як відомо, найбільш об’єктивну характеристику надають показники, рівні яких або обчислюють за певними, заздалегідь визначеними правилами (як, наприклад, показники форм бухгалтерської чи статистичної звітності), або отримують шляхом порівняння з критерієм, рівень якого також визначається розрахунковим, але ніяк не експертним, шляхом. У разі врахування наведених зауважень при побудові рейтингів вони також стануть у нагоді як допоміжний інструмент оцінювання якості вищої освіти.

Висновки. Вирішення завдань забезпечення якості вищої освіти в Україні, передбачених Законом України “Про вищу освіту”, вимагає розроблення теоретичних та методологічних

засад нового напрямку прикладної статистики. Прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо якості вищої освіти та розроблення відповідних заходів для її забезпечення можливе лише за наявності об'єктивної вичерпної інформації щодо поточного стану системи ви-

щої освіти України, а в міру реалізації цих заходів – інформації щодо змін, які мають відбуватися в системі вищої освіти, та відповідності таких змін передбаченим критеріям. Саме таку інформацію і має формувати статистика якості вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова. – [5-е изд.]. – М. : Изд-во политической литературы, 1986. – 589 с.
2. Закон України “Про вищу освіту” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – ст. 2004.
3. Величко О. Г. Якість освіти – проблеми й перспективи / О. Г. Величко, С. Й. Пинчук, С. Т. Пліскановський // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 34. – 341 с.; Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – С. 171.
4. Субетто А. И. Проблема качества высшего образования в контексте глобальных и национальных проблем общественного развития (философия качества образования) / А. И. Субетто. – СПб., Кострома, 2000.
5. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття : програмний документ ЮНЕСКО (1995) / Авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. – К. : Навч. книга, 2003. – С. 352–354.
6. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 5–12.
7. Вардеман Стивен Б. Статистичні методи забезпечення якості / Стивен Б. Вардеман, Дж. Маркус Джоуб. – К. : Видавничий цент КНТЕУ, 2003. – 254 с.
8. Антипина О. Н. Загадка «новой экономики знаний» («Парадокс Солоу») / О. Н. Антипина // Вестник Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. – 2000. – № 6. – С. 3–17.
9. Иванова В. В. Вплив інформаційної складової на конкурентоспроможність країни / В. В. Иванова // Економіка промисловості. – 2008. – № 2 (41). – С. 25–31.
10. Мировые индексы и рейтинги // Зеркало недели. – 2007. – № 42–43. – 10 ноября.
11. Дугов О. О. Інституційні чинники підвищення конкурентоспроможності економіки України / О. О. Дугов // Економіка промисловості. – 2008. – №2 (41). – С. 3–9.
12. ISO 9000:2005 (E) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.klubok.net/Downloads-index-req-viewdownloaddetails-lid-219.html>
13. Герасименко С. С. Статистическое обоснование программ подготовки и использования специалистов / С. С. Герасименко. – К. : «Выща школа», 1991. – 134 с.
14. <http://ukrstat.gov.ua>